YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (kuudes jaosto)

7 päivänä joulukuuta 2000 *

Asiassa C-79/99,

jonka Verwaltungsgericht Frankfurt am Main (Saksa) on saattanut EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla yhteisöjen tuomioistuimen käsiteltäväksi saadakseen tässä kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevassa asiassa

Julia Schnorbus

vastaan

Land Hessen

ennakkoratkaisun miesten ja naisten tasa-arvoisen kohtelun periaatteen toteuttamisesta mahdollisuuksissa työhön, ammatilliseen koulutukseen ja uralla etenemiseen sekä työoloissa 9 päivänä helmikuuta 1976 annetun neuvoston direktiivin 76/207/ETY (EYVL L 39, s. 40) tulkinnasta,

* Oikeudenkäyntikieli: saksa.

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja C. Gulmann sekä tuomarit V. Skouris, J.-P. Puissochet (esittelevä tuomari), R. Schintgen ja F. Macken,

julkisasiamies: F. G. Jacobs,
kirjaaja: R. Grass,

ottaen huomioon kirjalliset huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

— Land Hessen, asiamiehenään Hessenin osavaltion oikeusasioista ja Eurooppa-asioista vastaavan ministeriön ministerineuvos R. P. Eckert,

— Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinään oikeudellisen yksikön virkamiehet C. Schmidt ja A. Aresu,

ottaen huomioon suullista käsittelyä varten laaditun kertomuksen,

kuultuaan julkisasiamiehen 6.7.2000 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Verwaltungsgericht Frankfurt am Main on esittänyt 18.1.1999 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut Euroopan yhteisöjen tuomioistuimeen 4.3.1999, EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla kahdeksan ennakkoratkaisukysymystä miesten ja naisten tasa-arvoisen kohtelun periaatteen toteuttamisesta mahdollisuuksissa työhön, ammatilliseen koulutukseen ja uralla etenemiseen sekä työoloissa 9 päivänä helmikuuta 1976 annetun neuvoston direktiivin 76/207/ETY (EYVL L 39, s. 40; jäljempänä direktiivi) tulkinnasta.

2 Kysymykset on esitetty riita-asiassa, jossa kantajana on Schnorbus ja vastaajana Land Hessen (Hessenin osavaltio) ja jossa kyse on asianomaisen pääsystä toista oikeustieteellistä valtiontutkintoa edeltävään lakimiesharjoitteluun.

Asiaa koskevat oikeussäännöt

3 Direktiivin 1 artiklan 1 kohdassa todetaan seuraavaa:

"Tämän direktiivin tarkoituksena on toteuttaa jäsenvaltioissa miesten ja naisten tasa-arvoinen kohtelu mahdollisuuksissa työhön, uralla etenemiseen ja ammatilliseen koulutukseen sekä työoloissa samoin kuin 2 kohdassa tarkoitetulla tavalla sosiaaliturvassa. Tästä periaatteesta käytetään jäljempänä nimitystä 'tasa-arvoisen kohtelun periaate'."

4 Direktiivin 2 artiklan 1 ja 4 kohdassa säädetään seuraavaa:

"1. Tasa-arvoisen kohtelun periaatteella tarkoitetaan jäljempänä, että minkäänlaista sukupuoleen perustuvaa syrjintää ei saa esiintyä välittömästi tai välillisesti etenkään siviilisäädyn tai perheaseman perusteella.

— —

4. Tämä direktiivi ei estä toteuttamasta miesten ja naisten yhtäläisiä mahdollisuuksia edistäviä toimenpiteitä erityisesti poistamalla eriarvoisuutta, joka vaikuttaa naisten mahdollisuuksiin 1 artiklan 1 kohdassa tarkoitetuissa kysymyksissä."

5 Direktiivin 3 artiklassa säädetään seuraavaa:

"1. Tasa-arvoisen kohtelun periaatteen noudattamisella tarkoitetaan, että minkäänlaista sukupuoleen perustuvaa syrjintää ei esiinny niissä ehdoissa, valintaperusteet mukaan lukien, jotka koskevat mahdollisuuksia työhön tai tehtävään jollakin toiminnan alalla tai jossakin elinkeinossa taikka jollakin ammattihierarkian tasolla.

2. Tätä tarkoitusta varten jäsenvaltioiden on toteutettava tarvittavat toimenpiteet sen varmistamiseksi, että:

a) kaikki tasa-arvoisen kohtelun periaatteen vastaiset lait, asetukset ja hallinnolliset määräykset kumotaan;

— — ."

6 Direktiivin 4 artiklassa todetaan seuraavaa:

"Tasa-arvoisen kohtelun periaatteen soveltamisella kaikenlaiseen ja kaikentasoiseen ammatinvalinnanohjaukseen, ammatilliseen koulutukseen, ammatilliseen jatkokoulutukseen ja uudelleenkoulutukseen tarkoitetaan, että jäsenvaltioiden on toteutettava kaikki tarvittavat toimenpiteet sen varmistamiseksi, että:

a) kaikki tasa-arvoisen kohtelun periaatteen vastaiset lait, asetukset ja hallinnolliset määräykset kumotaan;

— —

c) mahdollisuudet ammatinvalinnanohjaukseen, ammatilliseen koulutukseen, ammatilliseen jatkokoulutukseen ja uudelleenkoulutukseen perustuvat samoihin edellytyksiin ja se on samantasoista ilman minkäänlaista sukupuoleen perustuvaa syrjintää, tämän kuitenkaan rajoittamatta jäsenvaltioissa joillekin yksityisoppilaitoksille myönnettyä erivapautta."

7 Direktiivin 6 artiklassa säädetään lopuksi seuraavaa:

"Jäsenvaltioiden on kansallisissa oikeusjärjestyksissään toteutettava tarvittavat toimenpiteet, jotta jokainen, joka katsoo joutuneensa loukatuksi sen vuoksi, että 3, 4 tai 5 artiklassa tarkoitettua tasa-arvoisen kohtelun periaatetta ei ole nou-

datettu, voi esittää vaatimuksensa tuomioistuimessa mahdollisesti ensin saatettuaan asian muun toimivaltaisen viranomaisen käsiteltäväksi."

8 Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschlandin (Saksan liittotasavallan perustuslaki; jäljempänä Grundgesetz) 12 a §:n 1 ja 2 momentissa säädetään seuraavaa:

"1. Miehet voidaan 18 vuotta täytettyään velvoittaa suorittamaan palvelusta puolustusvoimissa, rajavartiolaitoksessa tai väestönsuojeluryhmässä.

2. Jokainen, joka omantunnonsyihin vedoten kieltäytyy suorittamasta asepalvelusta, voidaan määrätä suorittamaan korvaavaa palvelusta — — ."

9 Wehrpflichtgesetzin (asevelvollisuuslaki) 5 §:ssä varusmiespalveluksen pituudeksi vahvistetaan kymmenen kuukautta, ja Zivildienstgesetzin (siviilipalveluslaki) 25 §:n mukaan siviilipalvelusaika on kolme kuukautta varusmiespalvelusaikaa pidempi.

10 Hessisches Beamtengesetzin (Hessenin osavaltion virkamieslaki), sellaisena kuin se on 11.1.1989 annetussa muodossaan (Gesetz- und Verordnungsblatt (GVBl.) I, s. 26) ja muutettuna 18.12.1997 annetulla lailla (GVBl. I, s. 429), 18 a §:n mukaan hakemus lakimiesharjoitteluun pääsemisestä tiettynä ajankohtana voi-

daan hylätä, jos osavaltion talousarviossa varatut harjoittelupaikat ja tätä varten osoitetut varat eivät ole riittäviä.

11 Juristenausbildungsgesetzin (laki lakimieskoulutuksesta), sellaisena kuin se on 19.1.1994 annetussa muodossaan (GVBl. I, s. 74; jäljempänä JAG), 23 §:n 1 momentissa säädetään seuraavaa:

"Ensimmäisen oikeustieteellisen valtiontutkinnon suorittanut henkilö otetaan hakemuksesta lakimiesharjoitteluun ja nimitetään tilapäiseen virkasuhteeseen lakimiesharjoittelijaksi (Rechtsreferendar/in) — — ."

12 JAG:n 24 §:ssä säädetään seuraavaa:

"1. Lakimiesharjoittelun alkamisajankohtia ovat tammikuun, maaliskuun, toukokuun, heinäkuun, syyskuun ja marraskuun ensimmäinen työpäivä.

2. Jos tiettyä harjoittelun alkamisajankohtaa koskevien, määräaikoja noudattaen jätettyjen hakemusten lukumäärä ylittää käytettävissä olevien harjoittelupaikkojen lukumäärän, harjoitteluun ottamista voidaan lykätä enintään 12 kuukaudella. Harjoittelun alkua ei kuitenkaan saada lykätä, jos lykkääminen olisi erityisistä syistä kohtuutonta. Ne henkilöt, joiden harjoittelun alkamista lykätään, valitaan arpomalla".

13 Lopuksi Juristenausbildungsordnungin (asetus lakimieskoulutuksesta), sellaisena kuin se on 8.8.1994 annetussa muodossaan (GVBl. I, s. 334; jäljempänä JAO), 14 a §:ssa säädetään seuraavaa:

"1. JAG:n 24 §:n 2 momentissa tarkoitetusta kohtuuttomuudesta on kyse silloin, kun hakijalle aiheutuisi lykkäyksestä haittoja, jotka tiukasti arvioituina olisivat olennaisesti suurempia kuin hakemuksen hylkäämisestä tavallisesti aiheutuvat haitat.

2. Kohtuuttomuustilanteina pidetään erityisesti seuraavia:

— —

4) Grundgesetzin 12 a §:n 1 tai 2 momentissa tarkoitetun palveluksen suorittaminen tai vähintään kaksivuotinen työskentely 18.6.1969 annetussa Entwicklungshelfergesetzissä (laki kehitysaputyöntekijöistä) (Bundesgsetztblatt (BGBl.) I, s. 549), sellaisena kuin se on muutettuna 18.12.1989 annetulla lailla (BGBl. I, s. 2261), tarkoitettuna kehitysaputyöntekijänä taikka 17.8.1964 annetussa Gesetz zur Förderung eines freiwilligen sozialen Jahresissa (laki vapaaehtoisen sosiaalisen vuoden edistämisestä) (BGBl. I, s. 640), sellaisena kuin se on viimeksi muutettuna 18.12.1989 annetulla lailla (BGBl. I, s. 2261), tarkoitetun vapaaehtoisen sosiaalisen vuoden suorittaminen."

Pääasian oikeudenkäynti

14 Schnorbus suoritti ensimmäisen oikeustieteellisen valtiontutkinnon lokakuussa 1997. Liittovaltion ja Hessenin osavaltion lainsäädännön mukaan tuomarinviran tai julkishallinnon korkeiden virkojen saaminen edellyttää lakimiesharjoittelun ja sen jälkeen suoritettavan toisen oikeustieteellisen valtiontutkinnon suorittamista. Asianomainen jätti tässä tarkoituksessa hakemuksen Hessisches Ministerium der Justiz und für Europaangelegenheiten (Hessenin osavaltion oikeusasioista ja Eurooppa-asioista vastaava ministeriö; jäljempänä ministeriö) siitä, että hän pääsisi aloittamaan harjoittelun tammikuun 1998 alussa.

15 Ministeriö hylkäsi 16.12.1997 päivätyllä kirjeellään Schnorbusin hakemuksen ilmoittaen, että koska hakijoita oli ollut liian monta, harjoittelupaikan saajat oli jouduttu valitsemaan JAG:n 24 §:n 2 momentissa säädettyä menettelyä noudattaen. Ministeriö ilmoitti hänelle 11.2.1998 päivätyllä kirjeellä, että samasta syystä hakijaa ei voitu myöskään ottaa harjoitteluun seuraavalle, maaliskuussa 1998 alkavalle jaksolle, jota varten hän oli uudistanut hakemuksensa.

16 Niinpä asianomainen esitti 13.2.1998 oikaisuvaatimuksen siitä, ettei häntä ollut otettu lakimiesharjoitteluun, vedoten vaatimuksensa tueksi etenkin siihen, että valintamenettely on naisia syrjivä, koska siinä annetaan etusija sellaisille hakijoille, jotka ovat suorittaneet varusmies- tai siviilipalveluksen, ja koska ainoastaan miehillä on oikeus tällaisen palveluksen suorittamiseen. Oikaisuvaatimus hylättiin 2.4.1998 sillä perusteella, että kyseinen oikeussääntö, jonka tarkoituksena on hyvittää varusmies- tai siviilipalveluksen suorittamiseen velvoitetuille hakijoille koitunut haitta, nojautui oikeutettuun erotteluperusteeseen.

17 Oikaisuvaatimuksen kanssa samanaikaisesti Schnorbus jätti Verwaltungsgericht Frankfurt am Mainille hakemuksen sellaisen väliaikaismääräyksen antamisesta, jonka mukaan hänet nimitettäisiin harjoittelijaksi maaliskuun 1998 alusta lukien.

Kyseinen tuomioistuin hyväksyi hänen vaatimuksensa 23.2.1998 tekemällään päätöksellä, jonka Hessischer Verwaltungsgerichtshof kuitenkin 27.2.1998 kumosi.

18 Schnorbus nosti lopulta 9.4.1998 Verwaltungsgericht Frankfurt am Mainissa hallinnollisen vahvistuskanteen, jossa hän vaati tätä toteamaan, että ministeriön tekemä kielteinen päätös on lainvastainen, ja velvoittamaan Hessenin osavaltion ottamaan hänet harjoittelijaksi toukokuussa 1998 alkavalle harjoittelujaksolle. Saatuaan 28.4.1998 päivätyllä kirjeellä tiedon siitä, että hänelle oli viimein voitu antaa harjoittelupaikka tätä viimeisintä harjoittelujaksoa varten toimitetun valintamenettelyn perusteella, Schnorbus luopui tätä harjoittelujaksoa koskevasta vaatimuksestaan mutta vaati edelleen sitä, että edellä mainittujen päätösten vahvistetaan olevan lainvastaisia sen vuoksi, että häntä oli näissä päätöksissä syrjitty naisena.

19 Taipuvaisena myöntymään asianomaisen esittämään vaatimukseen erityisesti sen vuoksi, että tästä etusijasta hyötyä saavia miespuolisia hakijoita, jotka yksin pystyvät täyttämään yhden niistä edellytyksistä, jotka etusijan antamiselle lakimiesharjoitteluun ottamisessa on asetettu, on paljon enemmän kuin tästä etusijasta hyötyä saavia naispuolisia hakijoita, joiden osuus kaikista hakijoista on kuitenkin paljon suurempi, Verwaltungsgericht arvioi Hessischer Verwaltungsgerichtshofin väliaikaismääräysmenettelyssä omaksuman vastakkaisen kannan huomioon ottaen, ettei se voi antaa ratkaisuaan välittömästi.

20 Verwaltungsgericht päätti näin ollen lykätä ratkaisun antamista ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1) JAG:n 24 §:n 2 momentin ja JAO:n 14 a §:n mukaan siinä tapauksessa, että juristischer Vorbereitungsdienstiin (lakimiesharjoittelu) hakeneiden henkilöiden määrä ylittää koulutukseen varattujen paikkojen lukumäärän, vaikuttaa pelkästään miehillä olevan palvelusvelvollisuuden (Grundgesetzin 12 a §:ssä mainitut varusmies- tai siviilipalvelus) suorittaminen valintapäätökseen siten, että miespuolinen hakija on valittava ilman mitään lisäedellytyksiä heti tähän harjoitteluun, kun taas muiden hakijoiden

harjoittelun alkamista voidaan lykätä enintään 12 kuukaudella. Kuuluuko tällainen lainsäädäntö miesten ja naisten tasa-arvoisen kohtelun periaatteen toteuttamisesta mahdollisuuksissa työhön, ammatilliseen koulutukseen ja uralla etenemiseen sekä työoloissa 9 päivänä helmikuuta 1976 annetun neuvoston direktiivin 76/207/ETY (EYVL L 39, s. 40) soveltamisalaan?

2) Jos kysymykseen 1 vastataan myöntävästi,

syrjitäänkö tällaisella lainsäädännöllä naisia direktiivin 76/207/ETY 2 artiklan 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla välittömästi sukupuolen perusteella, koska tämän lainsäädännön mukaan pelkästään kyseisen palvelusvelvollisuuden suorittaminen on peruste sille, että miespuolisia hakijoita suositaan lakimiesharjoitteluun ottamisessa?

3) Jos kysymykseen 2 vastataan kieltävästi,

onko tällainen lainsäädäntö vaikutuksiltaan välillisesti syrjivä?

4) Onko sen seikan vuoksi, että tämän lainsäädännön perusteella miehille annetaan *automaattisesti* etusija lakimiesharjoitteluun ottamisessa eikä harjoittelijoiden valinnassa oteta lisäksi huomioon yksittäistapaukseen liittyviä olosuhteita tai muita, muiden hakijoiden puolesta puhuvia seikkoja, katsottava, että tätä lainsäädäntöä ei voida perustella direktiivin 76/207/ETY 2 artiklan 4 kohtaan vetoamalla jo siksi, että tätä lainsäädäntöä ei ole näiltä osin pidettävä yhtäläisiä mahdollisuuksia *edistävänä* toimenpiteenä?

5) Jos kysymykseen 4 vastataan kieltävästi,

onko katsottava, että kyseistä lainsäädäntöä ei voida perustella direktiivin 76/207/ETY 2 artiklan 4 kohtaan vetoamalla, koska tämän säännöksen mukaan sallittuja ovat ainoastaan sellaiset toimenpiteet, joilla edistetään yhtäläisiä mahdollisuuksia *naisten hyväksi*?

6) Jos kysymykseen 5 vastataan kieltävästi,

onko jo sitä seikkaa, että Grundgesetzin 12 a §:n 1 ja 2 momentissa tarkoitettu ase- tai siviilipalvelusvelvollisuus on vain miehillä, pidettävä direktiivin 76/207/ETY 2 artiklan 4 kohdassa tarkoitettuna tosiasiallisena eriarvoisuutena, joka jo sinänsä heikentää miesten mahdollisuuksia direktiivin 1 artiklan 1 kohdassa mainituilla aloilla, vai onko tältä osin otettava huomioon myös ne naisten vaikeudet työelämässä ja ne vaarat, jotka kohdistuvat heihin heidän sukupuolensa vuoksi?

7) Voidaanko JAG:n 24 §:n 2 momentti ja JAO:n 14 a § perustella direktiivin 76/207/ETY 2 artiklan 4 kohtaa sovellettaessa tukeutumalla pelkästään siihen, että näillä säännöksillä hyvitetään niitä haittoja, joita ei aiheudu naisille sen vuoksi, ettei heillä ole kyseistä palvelusvelvollisuutta?

8) Voidaanko direktiivin 76/207/ETY 6 artiklasta johtaa oikeus koulutukseen pääsyyn sellaisessa tilanteessa, että koulutukseen valinnassa on syyllistytty syrjintään ja että sellaisia seuraamussäännöksiä, joiden perustella syrjityllä olisi oikeus korvaukseen, ei ole annettu?"

Ennakkoratkaisukysymysten tutkittavaksi ottaminen

21 Viitaten yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytäntöön Hessenin osavaltio on esittänyt epäilyksiä sen suhteen, voidaanko ennakkoratkaisukysymyksiä ottaa tutkittavaksi. Sen mukaan riidanalaiset kansalliset säännökset eivät ole enää voimassa, koska lakimiesharjoittelun valintamenettelyä muutettiin perustavanlaisesti toukokuussa 1998. Sitä paitsi vaikka yhdellekään varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaneelle henkilölle ei olisi annettu etusijaa, Schnorbus ei olisi kuitenkaan voinut saada harjoittelupaikkaa maaliskuussa 1998, koska hän sijoittui huonosti tätä koskevassa arvonnassa (hän oli 250., kun käytettävissä oli ainoastaan 140 paikkaa). Hessenin osavaltio toteaa lopuksi, että esitettyihin kysymyksiin annettavilla vastauksilla ei ole vaikutusta kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan riidan ratkaisuun, koska kantajan lainvastaisuuden toteamiseksi nostamaa vahvistuskannetta ei oikeussuojan tarpeen puuttuessa voida ottaa tutkittavaksi.

22 Tämän osalta riittää, kun muistutetaan, että yhteisöjen tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yksinomaan kansallisen tuomioistuimen, jossa asia on vireillä ja joka vastaa annettavasta ratkaisusta, tehtävänä on sen käsiteltäväksi saatetun asian erityispiirteiden perusteella harkita, onko ennakkoratkaisu tarpeen asian ratkaisemiseksi (ks. erityisesti asia C-415/93, Bosman, tuomio 15.12.1995, Kok. 1995, s. I-4921, 59 kohta ja asia C-228/96, Aprile, tuomio 17.11.1998, Kok. 1998, s. I-7141, 11 kohta). Yhteisöjen tuomioistuimen tehtävänä ei lisäksi ole tutkia sitä, onko se päätös, jolla ennakkoratkaisupyyntö esitetään, tehty kansallisten oikeudenkäyntimenettelyä ja tuomioistuinten toimintaa koskevien sääntöjen mukaisesti (ks. erityisesti asia C-39/94, SFEI ym., tuomio 11.7.1996, Kok. 1996, s. I-3547, 24 kohta).

23 Yhteisöjen tuomioistuimen on näin ollen periaatteessa annettava ratkaisu silloin kun esitetyt kysymykset koskevat yhteisön oikeuden tulkintaa. Sen ei tarvitse kuitenkaan antaa ratkaisua, jos on ilmeistä, että pyydetyllä tulkinnalla ei ole mitään yhteyttä kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävän asian tosiseikkoihin tai kohteeseen, jos kyseinen ongelma on luonteeltaan hypoteettinen tai jos yhteisöjen tuomioistuimella ei ole tiedossaan niitä tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, jotka ovat tarpeen, jotta se voisi antaa hyödyllisen vastauksen sille

esitettyihin kysymyksiin (edellä mainittu asia Bosman, tuomion 61 kohta ja asia C-36/99, Idéal tourisme, tuomio 13.7.2000, Kok. 2000, s. I-6049, 20 kohta).

24 Koska esillä olevassa tapauksessa ei ole kyse tästä, esitetyt kysymykset on syytä tutkia.

Ensimmäinen kysymys

25 Ensimmäisellä kysymyksellään kansallinen tuomioistuin haluaa selvittää, kuuluvatko pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset direktiivin soveltamisalaan siltä osin kuin niillä säännellään lakimiesharjoittelun alkamispäiviä.

26 Hessenin osavaltio ehdottaa, että tähän kysymykseen vastattaisiin kieltävästi. Sen mukaan riidanalaisissa säännöksissä säännellään ainoastaan odotusaikaa, joka edeltää sellaiseen lakimiesharjoitteluun pääsyä, johon kaikilla on lain mukaan oikeus, eikä niihin sisälly sellaisia seikkoja, joiden perusteella direktiiviä olisi sovellettava.

27 Komissio katsoo sitä vastoin, että varsinaiseen harjoitteluun pääsyä ja tähän harjoitteluun pääsyä edeltävää odotusaikaa ei ole syytä erottaa toisistaan. Sen mukaan lakimiesharjoittelu on samanaikaisesti sekä koulutus- että työskentelyjakso, minkä vuoksi tähän harjoitteluun pääsyn edellytyksiä, ajankohtaa koskevat edellytykset mukaan lukien, sääntelevät säännökset kuuluvat direktiivin soveltamisalaan.

28 Tältä osin riittää, kun todetaan, että riidanalaisissa säännöksissä säännellään niitä edellytyksiä, joiden mukaisesti hakijoiden pääsyä lakimiesharjoitteluun

voidaan tai ei voida lykätä sillä perusteella, että harjoittelupaikkoja ei ole riittävästi käytettävissä. Koska edellä mainittu harjoittelu on koulutusjakso sekä edellytys tuomarin viran ja korkeiden julkishallinnon virkojen saamiselle, tällaisella viivästymisellä voi olla vaikutuksia asianomaisen urakehitykseen. Tämän luonteiset säännökset kuuluvat näin ollen direktiivin soveltamisalaan, joka kattaa myös julkishallinnon palvelussuhteet (asia 248/83, komissio v. Saksa, tuomio 21.5.1985, Kok. 1985, s. 1459, 16 kohta ja asia C-1/95, Gerster, tuomio 2.10.1997, Kok. 1997, s. I-5253, 18 kohta).

29 Ensimmäiseen kysymykseen on näin ollen syytä vastata, että kansalliset säännökset, joilla säännellään julkishallinnon viran tai toimen saannin edellytyksenä olevan lakimiesharjoittelun alkamisajankohtia, kuuluvat direktiivin soveltamisalaan.

Toinen kysymys

30 Toisella kysymyksellään kansallinen tuomioistuin haluaa selvittää, merkitsevätkö pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset, siltä osin kuin niillä annetaan lakimiesharjoitteluun pääsyn osalta etusija pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaneille miespuolisille hakijoille, välitöntä sukupuoleen perustuvaa syrjintää.

31 Hessenin osavaltio ja komissio ehdottavat, että tähän kysymykseen vastattaisiin kieltävästi. Ne katsovat erityisesti, että kyseisten oikeussääntöjen nojalla suositut henkilöt eivät ole tässä asemassa hakijan sukupuolen perusteella vaan niiden

hankaluuksien vuoksi, joita lykkäyksestä voi aiheutua ja joita voi samalla tavalla aiheutua niin miehille kuin naisillekin.

32 Kuten myös tämän tuomion 13 kohdassa on esitetty, JAO:n 14 a § koskee tiettyjä tilanteita, jotka voidaan ottaa huomioon etusijan antamiseksi lakimiesharjoitteluun pääsyssä. Yksi näistä tilanteista on pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaminen. Tällaisessa tilanteessa edellä mainittujen säännösten mukaisesta etusijasta saatavaa hyötyä ei voida pitää suoraan kyseisen henkilön sukupuoleen perustuvana.

33 Yhteisöjen tuomioistuimen määrittelemien perusteiden mukaan ainoastaan sellaisia säännöksiä, joissa on käytetty erotteluperusteena kyseisen henkilön sukupuolta, voidaan pitää välittömästi sukupuoleen perustuvana syrjintänä (ks. erityisesti asia C-249/96, Grant, tuomio 17.2.1998, Kok. 1998, s. I-621, 28 kohta).

34 Toiseen kysymykseen on näin ollen syytä vastata, että pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset eivät merkitse välittömästi sukupuoleen perustuvaa syrjintää.

Kolmas kysymys

35 Kolmannella kysymyksellään kansallinen tuomioistuin haluaa selvittää, merkitsevätkö pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset, siltä osin

kuin niissä annetaan etusija lakimiesharjoitteluun pääsyssä sellaisille miespuolisille hakijoille, jotka ovat suorittaneet pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen, sukupuoleen perustuvaa välillistä syrjintää.

36 Hessenin osavaltion mukaan tähän kysymykseen olisi vastattava kieltävästi. Se väittää erityisesti, että riidanalaisissa säännöksissä säädeltyjen kohtuuttomuustilanteiden määrittely nojautuu sellaisiin perusteisiin, jotka eivät riipu kyseisen henkilön sukupuolesta, ja että kansallisen tuomioistuimen esittämillä tilastoilla, jotka koskevat yhtä ainoaa aloittamisajankohtaa, ei ole asian kannalta merkitystä.

37 Komissio katsoo sitä vastoin, että tilastoja, joiden mukaan niistä hakijoista, jotka kohtuuttomuustilanteen vuoksi olivat saaneet luvan aloittaa harjoittelun maaliskuussa 1998, naispuolisten hakijoiden prosentuaalinen osuus oli huomattavasti pienempi kuin miespuolisten hakijoiden, vaikka kokonaishakijamäärästä naisia oli noin 60 prosenttia, voidaan pitää osoituksena yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännössä tarkoitetusta välillisestä syrjinnästä.

38 Esillä olevassa asiassa ei kuitenkaan ole tarpeen tarkastella JAO:n soveltamisen konkreettisia vaikutuksia. Koska kyseisissä säännöksissä asetetaan pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaneet hakijat etusijalle, näitä säännöksiä on jo sinällään pidettävä vaikutuksiltaan välillisesti syrjivinä, koska sovellettavan kansallisen oikeuden mukaan naisille ei ole asetettu asevelvollisuutta ja koska heidän hakemuksiaan ei siis voida asettaa etusijalle JAO:n edellä mainittujen säännösten mukaisesti kohtuuttomuustilanteiden vuoksi.

39 Kolmanteen kysymykseen on siten syytä vastata siten, että pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset merkitsevät sukupuoleen perustuvaa välillistä syrjintää.

Neljäs, viides, kuudes ja seitsemäs kysymys

40 Näillä kysymyksillä, joita on syytä tarkastella yhdessä, kansallinen tuomioistuin haluaa selvittää, onko riidanalaisen lainsäädännön perusteleminen direktiivin 2 artiklan 4 kohtaan vetoamalla mahdotonta, koska tämän lainsäädännön mukaan miehille, joita kyseinen säännös ei koske, annetaan automaattisesti etusija harjoitteluun ottamisessa, vai onko perusteleminen mahdollista sillä perusteella, että riidanalaisessa lainsäädännössä hyvitetään sellaisia haittoja, joita naisille ei aiheudu.

41 Hessenin osavaltio katsoo, että riidanalaisen lainsäädännön mukainen poikkeus harjoitteluun pääsyn osalta ei ole millään tavalla automaattinen, koska siinä edellytetään, että jokaisen hakijan tilannetta tarkastellaan erikseen. Tämä lainsäädäntö on lisäksi perusteltu jo sen vuoksi, että sen tarkoituksena on hyvittää niitä haittoja, joita naisille ei aiheudu sen vuoksi, ettei heille ole asetettu kansallista palvelusvelvollisuutta.

42 Korostettuaan, että direktiivin 2 artiklan 4 kohdassa tarkoitetut toimenpiteet voivat koskea niin miehiä kuin naisiakin, myös komissio katsoo, että riidanalainen lainsäädäntö on perusteltu, koska sillä on tarkoitus vähentää sitä eriarvoisuutta, josta miehet kärsivät sen vuoksi, että heidän on suoritettava varusmies- tai siviilipalvelus.

43 Kuten myös tämän tuomion 38 kohdassa on todettu, toimenpide, jolla pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaneille henkilöille annetaan etusija, merkitsee välillistä syrjintää miesten hyväksi, joita tämä velvollisuus lain mukaan ainoastaan koskee.

44 On kuitenkin katsottava, että riidanalainen säännös, joka perustuu siihen, että pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittaneille hakijoille aiheutunut opintojen viivästyminen otetaan huomioon, on luonteeltaan objektiivinen ja että sillä pyritään ainoastaan hyvittämään tämän viivästyksen vaikutukset.

45 Tällaisessa tilanteessa kyseistä säännöstä ei voida pitää naispuolisten työntekijöiden ja miespuolisten työntekijöiden tasa-arvoisen kohtelun periaatteen vastaisena.

46 Kuten komissiokin on vielä korostanut, koska asianomaisille annetusta etusijasta voi aiheutua haittaa muille hakijoille korkeintaan 12 kuukauden ajan, heidän saamansa hyöty ei ole suhteettoman suuri, koska viivästys, joka heille on mainitun palvelusvelvollisuuden täyttämisestä aiheutunut, on kestoltaan vähintäänkin 12 kuukauden pituinen.

47 Edellä mainittuihin kysymyksiin on syytä näin ollen vastata, että pääasiassa kyseessä olevan kaltaisia kansallisia säännöksiä ei ole pidettävä direktiivin vastaisina, koska ne voidaan perustella objektiivisilla syillä ja koska niillä pyritään ainoastaan hyvittämään pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittamisesta aiheutunut viivästyminen.

Kahdeksas kysymys

48 Ottaen huomioon edellä oleviin kysymyksiin annetut vastaukset ei kahdeksanteen kysymykseen ole tarvetta vastata.

Oikeudenkäyntikulut

49 Yhteisöjen tuomioistuimelle huomautuksensa esittäneelle komissiolle aiheutuneita oikeudenkäyntikuluja ei voida määrätä korvattaviksi. Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely yhteisöjen tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto)

on ratkaissut Verwaltungsgericht Frankfurt am Mainin 18.1.1999 tekemällään päätöksellä esittämät kysymykset seuraavasti:

1) **Kansalliset säännökset, joilla säännellään julkishallinnon viran tai toimen saannin edellytyksenä olevan lakimiesharjoittelun alkamisajankohtia, kuuluvat miesten ja naisten tasa-arvoisen kohtelun periaatteen toteuttamisesta mahdollisuuksissa työhön, ammatilliseen koulutukseen ja uralla etenemiseen sekä työoloissa 9 päivänä helmikuuta 1976 annetun neuvoston direktiivin 76/207/ETY soveltamisalaan.**

2) **Pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset eivät merkitse välittömästi sukupuoleen perustuvaa syrjintää.**

3) Pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset merkitsevät sukupuoleen perustuvaa välillistä syrjintää.

4) Pääasiassa kyseessä olevan kaltaiset kansalliset säännökset eivät ole direktiivin vastaisia, koska ne voidaan perustella objektiivisilla syillä ja koska niillä pyritään ainoastaan hyvittämään pakollisen varusmies- tai siviilipalveluksen suorittamisesta aiheutunut viivästyminen.

Gulmann Skouris Puissochet

Schintgen Macken

Julistettiin Luxemburgissa 7 päivänä joulukuuta 2000.

R. Grass C. Gulmann

kirjaaja kuudennen jaoston puheenjohtaja